

13.627/
24. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK

SZERKESZTI A FÖTITKÁR

XXIV. KÖTET — 1. SZÁM

GÁVAI GAAL JENŐ

IG. ÉS R. TAG EMLÉKEZETE

ÍRTA

HELLER FARKAS

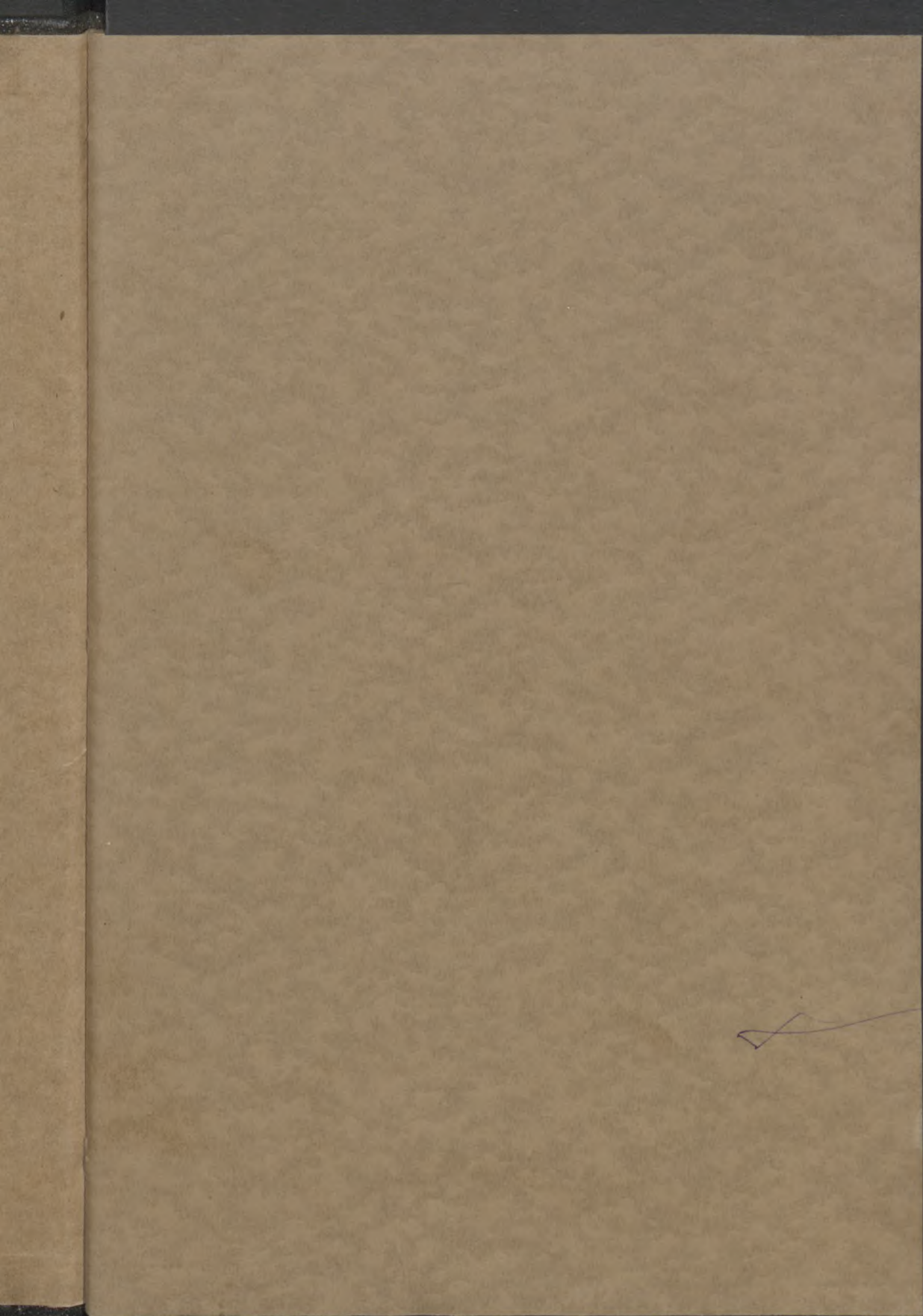
RENDES TAG

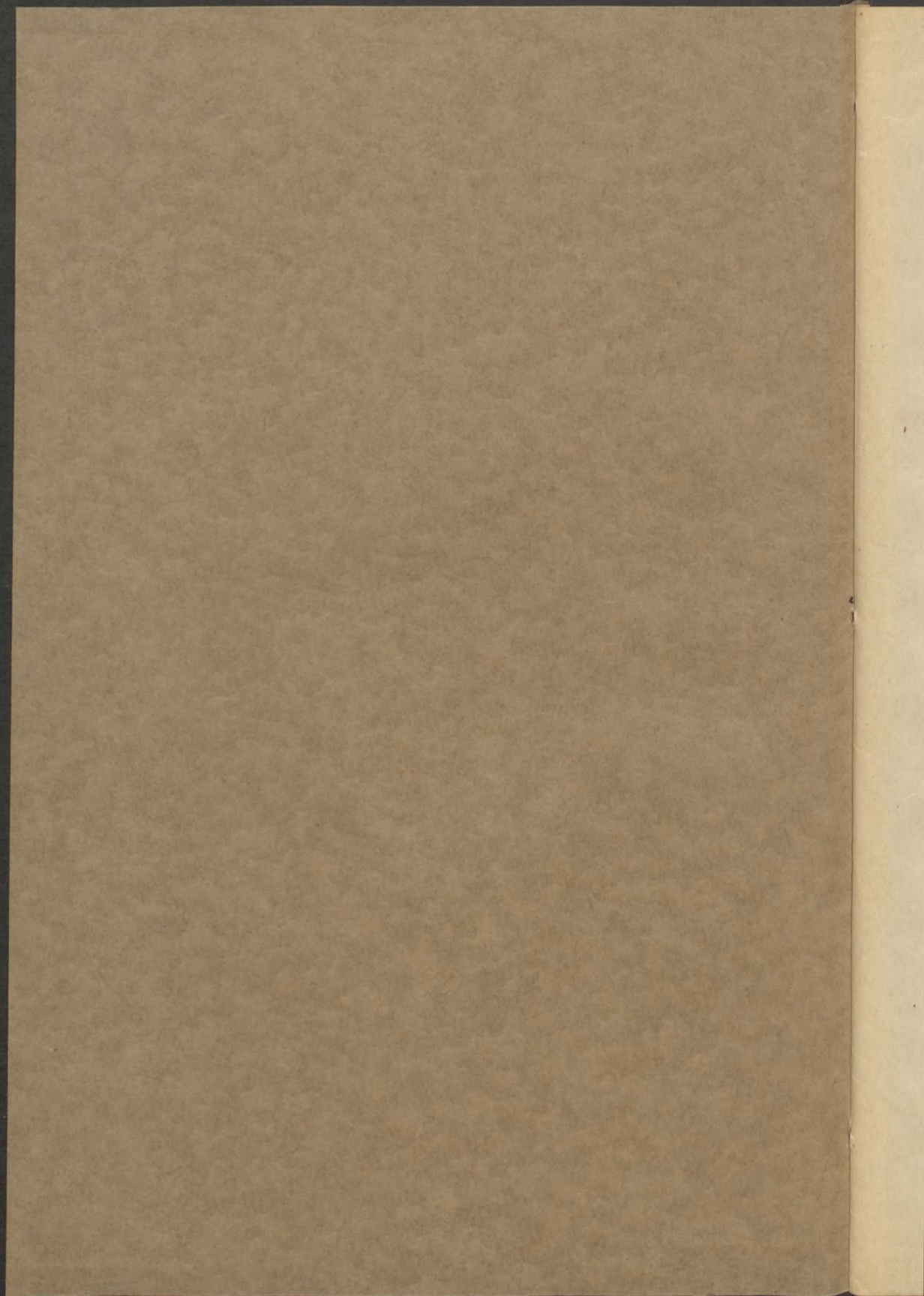
FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1943. MÁRCIUS HÓ 23-I ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1943

GÁVAI GAAL JENŐ

IG. ÉS R. TAG EMLÉKEZETE

ÍRTA

HELLER FARKAS

RENDES TAG

FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMANYOS AKADÉMIA
1943. MÁRCIUS 23-I ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1943

R
2

13.62¢

24. 1

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R. leltár

Kiadásért felel: Voinovich Géza.

21829 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9. Tel.: 122-190, 326-065.
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

Annak a korszaknak, melyben ma élünk, egyik leg-szembeötlőbb, és talán egyik legjellegzetesebb vonása a lelkek nyugtalansága. A nyakunkba zúduló események áradatában szinte keressük a lelki támaszt, mely a világ-történelmi események közepette is lehetővé teszi lelkünk egyensúlyának megóvását. Jól esik emlékezetünkben fel-eleveníteni oly férfiak alakját, akik nehéz napokban is meg tudták őrizni lelki egyensúlyukat, mert oly eszmények éltek bennük, melyekhez lelkükben nem fért semmi kétség. Bátorítást nyerünk abból a lelki erőből, mellyel megállták helyüket nemcsak akkor, amidőn a szerencse mosolygott országunkra, hanem akkor is, mikor szomorú napok virrad-tak hazánkra.

Ilyen férfiú volt Gaal Jenő. Sohasem volt optimista, mert éles szemével tisztán látta az emberi gyarlóságot. Életpályájának nagy része Magyarország hatalmas fel-lendülésének korába esett, melynek nemcsak előnyeit, ha-nem hibáit is jól látta; agg korában megérte a kommunizmus viharát és az ország megcsonkításának szomorú napjait, de e megpróbáltatások közepette is szilárdan megőrizte hitét abban, hogy az okosság és az erkölcsi erő le fogja győzni a nemzet fejlődése elé tornyosuló nehézségeket. Vezércsillaga nem kisebb férfiú, mint a Legnagyobb Magyar, az Akadémia alapítója volt, kire rajongásig menő tiszte-lettel tekintett.

Nem minden aggodalom nélkül vállaltam azt a meg-tisztelő feladatot, hogy Gaal Jenő emlékét felidézzem e körben, melynek munkájában közel négy évtizeden ke-resztül fáradhatatlan buzgalommal vett részt, mert nem-csak a tudósnak, hanem oly férfiúnak egyéniségét és mun-kásságát kell jellemeznem, aki a politikában és a közélet számos más terén is tevékenykedett és akinek érdeklődési köre messze túlterjedt szaktudományának tágabb értelem-

ben vett határain. Ha mégis vállalkozni mertem erre a feladatra, egyrészt a hála érzete késztetett, melyet személye iránt érzek, másrészt az a kötelesség, mely azt terheli, aki felelős állásban elfoglalja elődjének helyét és amely feladatává teszi, hogy méltó emléket állítson annak, aki, mint Gaal Jenő, egész lelkét fektette bele hivatásának teljesítésébe. Élete folyásának megírására bátorítást merítettem abból, hogy majdnem három évtizeden keresztül több téren is szerencsés voltam Gaal Jenővel együttműködni és így közvetlen közlő voltam tanúja tevékenységének és annak rugóiba is mély bepillantást nyertem.

Gaal Jenő, mint Gaal Sándor elsőszülött fia, 1846. szeptember 14-én született a gerendási pusztán, egy az 1811. és 1816-os devalvációk folytán vagyonának java részét elvesztett régi nemesi családból, melynek a szabolcsmegyei Gáván — honnan nemesi előneve — és a biharmegyei Földesen voltak birtokai. Az az ág, melyből Jenő származott, a XVIII. század elején Békés megyében telepedett meg és itt gazdálkodott. Az iskola már korán kiragadta a családi körből. Békéscsabán, majd Selmecbányán és Pozsonyban folytatta tanulmányait és 1865-ben a pesti egyetem jogi karára iratkozott be. Fiatalkori benyomásait oly korban és oly környezetben szerezte, melyről azt írja emlékiratában, hogy „az akkori közhangulat jobban nevelt, mint a családi élet légköre”. A fiatalság éber figyelemmel kísérte a közállapotokat és az országgyűlésnek 1861-ben való feloszlata mély benyomást tett rá. Ebben a légkörben érlelődött meg Gaal elhatározása, hogy jogi pályára lép.

Jellemének alapvonásai már korán kibontakoztak. A szülői házból hozott komoly életfelfogás erős kötelességérzetet oltott belé, mely messze túlterjedt azon, amit rendszeren kötelességtudásnak nevezünk, mert Gaal Jenőnél ez nemcsak azt jelentette, hogy amit elvállalt, pontosan és lelkiismeretesen teljesíti, hanem azt is, hogy minden alkalmat megragad, mely új kötelességek vállalására kínálkozik. Már jogász korában az előadásokon kívül szorgalmasan látogatta a nyilvános könyvtárakat és

önképzésére minden alkalmat felhasznált. Amennyire csak ideje engedte, szorgalmas látogatója volt a nyilvános egyesületi előadásoknak és már mint jogász ellátogatott az Akadémia üléseire, ahol először hallotta beszélni Deák Ferencet, akinek hatalmas egyénisége mély benyomást tett rá. Nemsokára naponkinti látogatója lett a képviselőháznak, hová a kis követek intézményének megalakulása után állandó jegyet sikerült kapnia. Élvezettel hallgatta itt a Haza akkori nagyjainak beszédeit. Fiatal kora ellenére is akkor nem az ellenzéki pártokkal rokonszenvezett, és aggódo szemmel kísérte a kiegyezés esélyeit, mert ettől várta az ország boldogulását. Midőn azután a kiegyezést gátló körülmények megszűntek és a kiegyezés megtörtént, áhitattal volt szemlélője a koronázás nagy ünnepségének és a jövőbe vetett hittel, melyet az új kilátások megnyíltá benne keltett, akkor ébredt benne a vágy, hogy e jövő kiépítésében ő is résztvehessen. Megfogadta, hogy a Haza napszámosa lesz és ezt meg is tartotta utolsó órájáig, bár sokkal magasabb pozíciókban, mint amilyenekre akkor gondolni mert, midőn e fogadalmat tette.

Tanárai közül az egyetemen Kautz Gyulának volt rá a legnagyobb hatása, ki a közjogon és politikán kívül, melyek Gaal Jenő politikai irányú érdeklődését elégíteték ki, a nemzetgazdaságtant különös szeretettel adta elő hallgatóinak. Meggyőzően fejtette ki előttük azt, hogy a közgazdasági tudásnak mily döntő jelentősége van egy még kiaknázatlan országban, aminő akkor Magyarország volt és ez olyan mély benyomást tett Gaal Jenőre, hogy ezentúl érdeklődése a közgazdasági tanulmányok felé fordult. Az egyetemről távozva, Kautz véleményét kérte ki arra nézve, hogy milyen külföldi munkákat tanulmányozzon és azzal a szándékkal hagyta el az egyetemet, hogy közgazdasági pályán fog elhelyezkedni.

1872-ben kínálkozott is oly alkalom, mely egyszerre egy korához képest fényes állásba helyezte a 25 éves fiatalembert. Akkortájt alakult meg ugyanis az aradi kereskedelmi és iparkamara, melynek megszervezésére alkalmas titkárt kerestek. Gaal Jenőre esett a választás, kinek

neve akkor már ismert volt a vármegyében, mert az ottani legelterjedtebb lapban már ismételtelen jelentek meg cikkei. Bár, eredetileg más tervei voltak, Gaal elfogadta a neki felajánlott állást, mert alkalmat nyújtott nemcsak a közgazdasági élet közvetlen közelségből való szemlélésére, hanem arra is, hogy tanulmányaiban elmélyüljön, szabadon írhasson és beszélhessen, valamint arra is, hogy utazgathasson a világban.

Először is tanulmányútra indult, hogy a rá váró szervezési munkákhoz kellő tájékozottságot szerezzen. Lelkének egyik alapvonása nyilvánult meg ebben, mely folytonosan a látókör szélesbítésére és tapasztalatok szerzésére vágyott, hogy minél alaposabb felkészültséggel végezhesse teendőit. Ezután is gyors egymásutánban kereste fel a kamara kerületének vidékeit, hogy ne csak beadványokból és hasonló iratokból ismerje meg az ipar és kereskedelem helyzetét, hanem magából az életből, ennek közvetlen szemléléséből.

Első külföldi útja csak Bécsbe vitte, de már a következő évben bejárta Németországot, majd az ezután következő évben Angliát és így került sorra Európa legtöbb országa, Spanyolországot, sőt Oroszországot sem véve ki. Utazásai előkészítésére és a külföldi irodalomnak eredetiben való tanulmányozása céljából szenvedélyesen tanult nyelveket és mindenhol, ahol megfordult, érintkezést keresett az illető országbeliekkel, hogy minél közvetlenebbül ismerje meg az ottani viszonyokat és a lakosság gondolkozását. Gaal Jenőnél az utazás általában nem azt jelentette, amit a legtöbb embernél, hogy szórakozást keresett volna benne. Tagadhatatlan ezt is talált külföldi útjain bőven, de célja mindig látókörének tágítása és a külföld közgazdasági és kulturális intézményeinek beható tanulmányozása volt, úgyhogy — kifejezetten üdülésre, vagy gyógyulásra szánt utazásait kivéve, melyek rendszeren a Tátrába, Szovátra, vagy kedvelt Lussin Grandejába vezettek — útjai mindig a legszorosabb értelemben vett tanulmányutak voltak. Ha elolvassuk külföldi utazásairól szóló feljegyzései, szinte beleszédülünk, hogy mit volt

képes sokszor rövid idő alatt ily utakon megsejmelni. Minden külföldi útjáról a különböző intézmények, kiállítások és egyéb őt érdeklő dolgokról szóló nyomtatványok egész tömegét hozta haza magával, vagy küldette maga után, melyeket azután itthon alaposan tanulmányozott, mert érdeklődési köre szinte kimeríthetlen volt. Minden érdekelte, mindig főképpen azt keresve, nem lehet-e a benne rejlő gondolatokat valahogy Magyarország szempontjából is hasznosítani. Így p. o. a nagyszabású müncheni Deutsches Museum megsejmelése után egy magyar technikatörténeti múzeum felállításának gondolatát vetette fel, a drezdai egészségügyi kiállításról hazatérve pedig a magyar közegészségügy javítását szorgalmazta.

Munkabírását talán semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy egy ideig úgyszólván évenkénti nagy külföldi útjai mellett is bámulatos pontossággal és eréllyel tudta végezni hivatali teendőit, melyekhez pedig rövidesen egy új munkakör is csatlakozott, midőn 1878-ban a pécskai kerület országgyűlési képviselője lett. Ellenzéki programmal lépett fel és ehhez hű maradt addig, míg a képviselőháznak tagja volt, sőt ezután is. Tudásánál fogva pártjában csakhamar előkelő szerephez jutott; közgazdasági kérdésekben vezérszónoka lett a pártnak, mely őt két ízben a delegációba is bejuttatta. Szorgalmasan és mindig nagy hozzáértéssel szolt hozzá a legkülönbözőbb közgazdasági és pénzügyi javaslatokhoz, miként ez összegyűjtött országgyűlési beszédeiből kitűnik, melyeket 1907-ben néhány egyéb tanulmányával együtt két vaskos kötetben adott ki.

Az 1890-ben bekövetkezett politikai fordulat után Gaal, mint írja, nem keresve ugyan erős elhatározással a politikától való szabadulás útját, de — belefáradva az ellenzéknek a várt eredményt meg nem hozó küzdelmébe — inkább kezdett hajolni arra, hogy a politikából való kiválás lehetőségét — ha az önmagától kínálkozik — megragadja. Míg régebben a nyolcvanas évek közepén kapott ajánlatokat kereken visszautasította, most, midőn Lukács Béla kereskedelmi miniszter az iránt érdeklődött, nem volna-e hajlandó állami szolgálatba lépni, jó alkalmat

látott ebben a politikától való visszavonulásra és a neki felajánlott miniszteri tanácsosi állást elfogadta. A kikötések, melyekhez új állásának elfogadását kötötte, jellemzők egyéniségére. Első kikötése ugyanis az volt, hogy a pécskai kerület megmarad pártjának, melynek nem szabad veszteséget szenvednie azért, mert ő visszavonul a politika teréről, a másodikat pedig úgy foglalta össze, hogy ő politikailag továbbra is az marad, aki volt és ezt később is nyíltan ki fogja mondani. Wekerle miniszterelnök az utóbbi kikötést is elfogadta azzal, hogy ő a pártot, melyhez Gaal tartozott, később úgyis egyesíteni szándékozik a kormány-párttal. Miután Apponyi és Wenckheim gróf is helyeselte elhatározását, 1893-ban elfoglalta állását a kereskedelmi minisztériumban.

Nagy kedvvel látott hivatali munkájához, mert az iparfejlesztési osztály vezetésével bizta meg minisztere. Az ország legnagyobb textilgyárának, a rózsashegyinek létesítése körül fáradozott és e téren teljes sikert ért el. De alig élte bele magát új hivatáskörébe, midőn újabb, természetének inkább megfelelő munkakörre nyílt kilátása. A Kir. József-Műegyetem, melynek magántanára volt, azzal a felszólítással fordult hozzá, hogy a nemzetgazdaságtan betegeskedő tanárának, Gerlóczy Gyulának előadásait ideiglenesen vállalja el. A Műegyetem rektora egyúttal azt is jelezte, hogy rövidesen a szóbanforgó tanszék betöltésére kerül sor, amidőn is a Műegyetem egész tanári kara örömmel fogadná, ha Gaal minisztériumi állásának elhagyásával a katedra betöltésére vállalkoznék. A tudománnyal való háborítatlan foglalkozás vágya mindig élt benne és kamarái titkárságának korában is mindig a jelentések készítése és tanulmányok végzése elégítette ki legjobban természetét: így hát Gaal a megítéző ajánlat elfogadására határozta el magát. Egy évig — minisztériumi teendőinek elvégzése mellett — Gerlóczy Gyulát helyettesítette, majd pedig a Műegyetem egyhangú meghívására 1894-ben elfogadta a tanszéket.

Új korszaka nyílt meg ezzel életének, mert most már zavartalanul a tudomány művelésének szentelhette egész

idejét és hozzáláthatott e téren a rendszeres munkához. Nem is késett ezzel és ezentúl a tudománynak és tanszékének élt. Volt pártvezére, Apponyi Albert, kihez régi barátság fűzte, ismételten felszólította, hogy miután az tanári állásával összefér — lépjen fel ismét valamely megüresedett kerületben képviselőnek. Ő azonban ezt visszautasította, mert egész erejét a tudománynak akarta szentelni, mely meggyőződése szerint egész embert kíván. Visszautasította báró Láng Lajos akkori kereskedelmi miniszternek azt az ajánlatát is, hogy mellette a politikai államtitkárság betöltésére vállalkozzék. Így azután minden idejét a közgazdasági irodalomban való elmélyedésre fordította. Öt évi szakadatlan munka után a „Nemzetgazdaságtan rendszere” című két kötetes kézikönyvében közzétette tanulmányai eredményét, jól átgondolt és szépen arányosított vezérfonalát nyújtván mind a közgazdasági elméletnek, mind a gazdasági politikának.

A Műegyetem tanári testületének harmonikus légkörében otthonosan érezte magát. Tanártársai őszinte nagyrabecsüléssel fogadták, és nemsokára barátság fűzte nem egy kollegájához. Tanártársai hálások voltak neki azért, mert nemcsak teljes megértéssel illeszkedett be előadásaival a tanmenet együttesébe, hanem vele a Kautz Gyula távozása óta időnként zökkenésekkel járt nemzetgazdaságtani előadások biztos révbe jutottak. A személye iránti rokonszenvet növelte, hogy soha sem avatkozott oly dolgokba, melyek nem ő reá tartoztak, de mindenkor rendelkezésre állt, ha valamit közreműködésével előbbre vihetett. Később, midőn az ország közgazdasági haladása a mérnökök részére behatóbb közgazdasági tudás megszerzésének lehetővé tételét kívánva, erre bő alkalom nyílt, mert Gaal Jenőnek az erre vonatkozó tervek megvalósításában és keresztülvitelében vezető szerep jutott.

A tanári pálya nyugodt légköre megadta a lehetőséget a kutató munkára és nemsokára új munkaterületek is nyíltak meg számára. Az egyik a főrendiház volt, melynek életfogytiglani tagjává nevezte ki a király. Még emlékeztetnem van, hogy milyen jól esett neki ez a legfelsőbb

helyről jövő kitüntetés, éppen úgy, mint ahogy fájt neki az, hogy a felsőházi tagok sorából kimaradt, midőn az új törvény alapján alakult meg a felsőház. De a főrendiházi tagság erős elfoglaltságot is jelentett számára, ki sohasem hajlott arra, hogy a dolgokat a könnyebb oldalukon fogja meg. A javaslatokat mindig gondosan áttanulmányozta és csakhamar a főrendiház bizottságaiba is bekerült, hol bőségesen vették igénybe előadói minőségben is.

A másik erős elfoglaltságot maga teremtette magának, midőn Széchenyi nemzetnevelő eszméitől mindjobban áthatva Apáthy Istvánnal és Jancsó Benedekkel a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet alapította. Nem tudván nyugodt lelkiismerettel nézni a Pikler Gyula és Jászi Oszkár vezetése alatt álló Társadalomtudományi Társulat és folyóiratuk, a „Huszedik Század” pusztító munkáját, társaival oly egyesület alapítására határozta el magát, mely a nemzeti eszme szolgálatában magyar szellemben és történeti alapon állva, de a korral haladva műveli a társadalomtudományokat. Az alakulásra való felhívásban bátran szállt szembe azzal az elfoglaltsággal, mely csakis a külföld és csakis idegen nemzetek fejlődésének eredményeiből akarja saját nemzetünk életének irányító törvényeit levezetni. Az új egyesületben a három igazgatói állás közül az egyiket elvállalta, ami mindinkább azt jelentette, hogy ő végezte az igazgatás teendőit. Ez az egyesület munkatervéből is kitűnik, melyben sűrűn szerepeltek oly szakértekezletek, melyek korszerű kérdésekkel foglalkoztak és melyeknek eszméje rendesen ötöle származott. Sorra került így a birtokpolitika kérdése, melyre Gaal mindig nagy súlyt helyezett, a kivándorlás problémája és a közegészségügy újjászervezésének kérdése. Mind e tanácskozásokat ő maga szervezte meg, igyekezvén minden kérdésre a leginkább hivatott előadókat megnyerni; a tanácskozás befejeztével ő maga készítette el az összefoglaló jelentést és személyesen igyekezett odahatni, hogy necsak az anyagi eszközöket bocsássák rendelkezésre a munkálat kiadására, hanem, hogy a kormány is tudomást vegyen az elhangzott javaslatokról. Egyik kedvenc gondolatát, egy

Széchenyi-előadássorozat rendezését is ennek az egyesületnek a keretében valósította meg.

A kormány megbízásából újabb és újabb feladatok is nehezedtek vállaira. Így a Kivándorlási Tanácsnak nemcsak tagja lett, — pedig lelkiismeretessége mellett már ez is erősen elfoglalta — hanem előbb másodelnöke, majd pedig elnöke. Több mint egy évtizeden keresztül teljes lélekkel vett részt e tanács munkájában, illetőleg vezette azt, mert meggyőződése az volt, hogy „a magyar vérrel minden téren a legtakarékosabban kell bánni és annak fecsérlése égbekiáltó bűn”. A kivándorlás és a kivándoroltak visszatelepítése kérdésének helyes mederbe terelése érdekében a belügyminiszternél személyes befolyását is latba vetette.

Hasonló buzgalommal vett részt a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének életében is. A kereskedelemügyi miniszter őt az idevágó nemzeti egyesületek központjában, a Baselban székelő Nemzetközi Munkásvédelmi Egyesületben Magyarország kormányképviselőjének nevezte ki, ami sok külföldi utazással volt egybekötve, mert az egyesület kétévenként Svájcban tartotta összejöveteleit és egyes szakbizottságoknak szintén a külföldön tartott tárgyalásain is részt kellett vennie. Más külföldi utazással egybekötött kormány megbízatást is kapott. Gróf Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter felkérésére 1908-ban a londoni nemzetközi erkölcsnevelési kongresszuson képviselte a magyar kormányt és e kongresszusra előadmányt is készített. Minden kiküldetéséről részletes jelentésben számolt be, és e jelentések nyomtatásban is megjelentek.

Az 1914-ben kitört háború több szempontból fordulópontot jelentett Gaal Jenő életében. 1916-ban visszavonult műegyetemi tanszékéről, melyen közel egy negyed századot töltött elévülhetetlen érdemeket szerezve a műegyetemi oktatás körül. Ezt a Műegyetem egy küldöttsége köszönte meg neki és később a Műegyetem ötven éves jubileuma alkalmával halála jeléül a közgazdasági tudományok tiszteletbeli doktorává is avatta őt. Egyéb tereken való mun-

kálkodása ugyan nem szűnt meg, de a háborús viszonyok között mind nagyobb akadályokba ütközött. A háború második felében hazafiúi aggodalma is mind súlyosabban nehezedett lelkére, és bár tanulmányait szorgalmasan folytatta — ekkor báró Skerlecz Miklós és Thessedik Sámuel működésének tanulmányozásával volt elfoglalva — és a főrendiházban is serényen dolgozott, mégis érdeklődését főképpen a közállapotok alakulásának szemlélése és az események pontos feljegyzése foglalta le.

A háború befejezését követő viszonyok között is megtalálta azt a területet, melyen hazájának szolgálatot tehet. 1919 januárjában Lóczy Lajos felszólítására elhatározta, hogy ő is résztvesz a külföldi tanulmányozási missziók felvilágosítását célzó munkában. Itt oly működési teret talált, melyre nemcsak nyelvtudása és külföldiekkel érintkezésre való alkalmassága, hanem az is különösen hivatottá tette, hogy Arad megyében töltötte életének nagy részét és régóta alapos ismerője volt a megye nemzetiségi viszonyainak. Képviselői kerületében a választók egy része román anyanyelvű volt; Gaal beszélte nyelvüket és a kilencvenes évek elején Horánszky Nándor és társai pártjuk nevében őt kérték fel arra, hogy utazzék Romániába és igyekezzék az iránt tájékozódni, hogy ott miként vélekednek a Magyarországon megindult román agitációról. E kérdésre vonatkozó ismereteit igyekezett most Gaal a haza javára értékesíteni, midőn angol nyelven emlékiratot szerkesztett, melyben Arad megye példáján világította meg, hogy az oláhság betelepítése mikor és milyen körülmények között történt, valamint azt, hogy az oláh lakosság kultúrában és anyagi jólétben saját hibájából mennyire elmaradt és így inferioritásban maradt ott is, ahol számbeli többséget mutathat fel. Már 70. életévét is jóval túlhaladva, fáradhatatlanul igyekezett felvenni a francia és az angol misszióval az érintkezést és, bár budapesti otthonát éppen úgy, mint a birtokán levő lakását requirálás veszélye fenyegette, a Határmegállapító Központ rendelkezésére bocsátotta magát. Egy hajszálon múlt, hogy e magas korában 1920 február havában nem utazott le Biharkeresztesre,

hová a határmegállapítás kapcsán megidézték, akkor, midőn a vasúti közlekedés szünetelése miatt szekéren kellett volna az út jó részét megtennie. Szerencsére ettől az elhatározásától sikerült őt eltéríteni; de midőn Aradon lehetett a bizottság előtt megjelennie, haladéktalanul leutazott és ott valamint később egy másik alkalommal is részletes előadásban volt alkalma a határmegállapító bizottságban előterjesztést tenni, melyet állására, korára és külföldi összeköttetéseire való tekintettel udvariasan meghallgattak és személyével megkülönböztetett tisztelettel bántak. Hogy hazafias buzgalmával nem sikerült nagyobb eredményt elérnie, ez nem rajta múlt, hanem azon, hogy olyan erőkkal állt szemben, melyek a higgadt érvelésnek és a méltányos gondolkodásnak nem voltak hozzáférhetők.

Közügyekben való fáradozását ezután is még sokáig folytatta. Midőn ez elől sehogysem tudott kitérni, 1922-ben elfogadta az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács elnökségét. Még 1930-ban is két fontos megbízatást vállalt. Az egyik az Akadémia felkérése volt, hogy Széchenyi Hitelének centenáriuma alkalmával az ünnepi értekezést ő tartsa. Beható méltatást írt 84. életévében, melyet azonban már nem tudott személyesen felolvasni és erre Bernát Istvánt, szeretett barátját, kérte fel, aki kérésének eleget is tett. Ugyanebben az évben, midőn már nagyon betegnek érezte magát, írta az Országos Magyar Gazdasági Egyesület felkérésére egyik legsikerültebb munkáját, melynek a „Legnagyobb Magyar” címet adta. Nagy, 200 oldalra terjedő munka volt ez, mely francia nyelven is megjelent. Így hát a két testülettől, melyek szívéhez különösen közel álltak, a Magyar Tudományos Akadémiától és az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettől Széchenyi emlékével búcsúzott el.

Hosszabban időztem Gaal Jenő életének vázolásával, de ezt elkerülhetetlennek tartottam, mert így is csak azt mondhattam el, ami egyéniségének és törekvéseinek jellemzéséhez elengedhetetlenül szükséges. Csakis hosszú életének mozzanatait végigkísérve, elevenedik meg előttünk egyéniségének sokoldalúsága, valamint a kötelességtudás-

nak és az önzetlenségnek az a mértéke, mely őt jellemezte. Nem volt intézmény, amely ha közreműködésre szólította fel, kosarat kapott volna tőle, és számos esetben maga lépett fel kezdeményezőleg ott, ahol úgy vélte, hogy szolgálatot tehet a közügynek.

A közügyek iránt való érdeklődése volt az, ami tudományos érdeklődésének irányát is megszabta. Őt sohasem a részletek érdekelték, hanem mindig a tények a maguk egészében, életközelségükben. Ez határozta meg a közgazdasági elmélethez való viszonyát is. Tisztelője volt az elméletnek, de az nem tudta igazán felmelegíteni, mert az elvont okoskodás soha sem terjedhet ki az élet tényezőinek sokoldalúságára és ezért csak egyik, igaz, hogy alapvető eszköze a nemzetek életében adódó helyzetek megértésének, melyeknek pedig Gaal érdeklődése első sorban szólt. Azoktól a kételyektől, melyek küzdelmes és vergődő korunkban felütik fejüket, Gaal teljesen mentes volt. Meg volt győződve arról, hogy céltudatos intézkedésekkel sokat lehet elérni a közgazdasági életben, de csak akkor, ha a közgazdaság alaptörvényeivel nem jutnak ellentétbe. „A nemzetgazdaságtan rendszere” c. kétkötetes munkájának első kötetéből arról is meggyőződhetünk, hogy az elméletet alaposan átdolgozta és tetszetős, könnyen érthető alakban sikerült annak főbb tételeit összefoglalnia. De élénk politikai érdeklődése folytán számára a közgazdaságtan első sorban politikai tudomány volt, a német „politische Ökonomie” értelmében. Ezért, bár ment maradt a német történeti iskola egyoldalúságától, melyet kézikönyvében ki is emel, mégis mindig történelmileg adott és történeti tényezők által meghatározott problémákkal szeretett foglalkozni.

Az egyoldalúságtól mentességre való törekvés volt gondolkozásának egyik alapvonása, mely minden munkájában megnyilatkozik. Emlékirataiban több helyen is hangsúlyozza, hogy mennyire helyteleníti az egyoldalúságot tudományban és politikában egyaránt, mert az nem egyesít, hanem szétválaszt és ellentéteket támaszt ott is, ahol ilyenekre semmi szükség nincsen. Az ipar és a kereskedelem

terén kezdte pályáját, később pedig a magyar mezőgazdaság legelőkelőbb érdekképviselőjével sűrű érintkezésben működött és hosszú ideig egyik szakbizottságának is elnöki tisztét töltötte be. Ebben sem ő, sem senki más nem látott ellentétet, mert mindenhol egyformán ment maradt az egyoldalúságtól. Erre való törekvése volt egyik fő oka a politikából való kiválásának is és ezentúl gondolati függetlensége felett féltékenyen őrködött és ezt természetesen ott igyekezett legerősebben érvényesíteni, ahol erre legnagyobb szükség van: a tudományban.

Gazdaságpolitikai munkáit tárgyilagosságuk mellett a tényállás pontos kivizsgálására alapított higgadt ítélet jellemzi. Ez biztosította a sikert első nagyobb, nyomtatásban megjelent önálló tanulmányának, melyet az 1885. évi nemzetközi gazdakongresszus előadójaként készített és amely egyszerre ismertté tette a nevét nemcsak hazánk, hanem a külföld gazdatársadalma előtt is. Feladata a kongresszuson az volt, hogy akkor az európai országokat mélyen sújtó mezőgazdasági válságot ismertesse, kitérve egyúttal azokra az eszközökre is, melyek alkalmasak arra, hogy a mezőgazdaságot a válság nehézségein átsegítsék. A közgazdák egy része akkor még azzal az érveléssel igyekezett megnyugtatót a mezőgazdaságot, hogy az Egyesült Államok versenye gyors népszaporodásuk folytán rövidesen csökkenni fog. Ezzel szemben Gaal tisztán látta, hogy erre még sokáig nem lehet számítani és hogy az Egyesült Államok vasúti hálózatának rohamos fejlődése egy ideig még fokozni fogja az európai piacokon való versenyüket, ami be is következett. Gaal alaposan kidolgozott előadmánya az észszerűbb gazdálkodás szükséges voltának hangsúlyozása mellett a középeurópai kereskedelmi szerződések hálózatának eszméjét pendítette meg, melyet nemcsak a kongresszus fogadott el, hanem amely később Németország kezdeményezésére meg is valósult. Idevágó munkája Németországban is elismerésre talált és később is szívesen hivatkoztak rá.

Ugyanez az alaposság és tárgyilagosság jellemzi egy másik munkáját is, melyben egy kényes és a kedélyeket erősen izgató kérdést, az alföldi munkásmozgalmat tár-

gyalja. Erről a kérdésről Kautz Gyula felhívására az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságában tartott előadást, melyben széleskörű adatgyűjtés alapján tárta fel azokat az okokat, melyek a magyar társadalmat egészen váratlanul érő és már a kilencvenes évek elején komoly gondokat okozó mozgalmakhoz vezettek.

E tanulmányával Gaal először lépett arra a területre, melyet élete végéig nem szünt meg művelni, t. i. a szociálpolitika területére. Láta és mélyen fájlalta hazánkknak akkor e téren való elmaradottságát. Még mint országgyűlési képviselő, élénken résztvett Baross Gábor munkásvédelmi törvényjavaslatainak tárgyalásában. Mindjobban megérlelődött benne az a meggyőződés, hogy bármily fontos is e téren a részletmunka, a munkáskérdést a maga egészében kell vizsgálat tárgyává tenni, amint az a korszerű termelés és jövedelemeloszlás keretében mint korunk társadalmi kérdése mutatkozik. Ez indította azután a szocializmus behatóbb tanulmányozására. Minthogy tudása és higgadt ítéllete tiltakozott a fennálló gazdasági rend alapjait megrendítő megoldások ellen, másrészt azonban tisztán látta a társadalmi bajokat és azt, hogy mily veszélyek fenyegetik a nemzet békés fejlődését az alsó osztályoknak a szocialisták által akkor erősen szított elégedetlensége folytán, kereste azokat az eszközöket, melyek a bajok elhárítására és a nyugodt társadalmi fejlődés biztosítására vezethetnének.

Ekkor akadt meg szeme Carlyle Tamás alakján, ki bátran feltárva a bajok forrását, a történelem tanulságainak megszívlelésére intette honfitársait, és ezzel hazájában hatalmas társadalmi mozgalmat tudott megindítani, melynek meg is volt a sikere. Carlyle erkölcsi bátorsága, mellyel fenntartás nélkül szállt síkra egy emelkedetebb világfel fogás mellett és mindent megtett a társadalmi lelkiismeret felkeltésére, mélyen megragadta Gaal Jenőt, mert teljesen átértette azt, hogy az alsó osztályokkal való törődés és helyzetük javítása nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem ezt parancsolja a józan belátás is, ha fenn akarjuk tartani a társadalmi békét. Ennek hatása alatt írta „A társadalmi

béke a közgazdasági patriarchalismus alapján" c. munkáját (Budapest 1896.) és röviddel utána székfoglalójában Carlyle alakját és tanítását mutatta be az Akadémiában. Bátor szociálpolitikai hitvallás e két munkája. A magyar társadalom megújulásának követelése hangzik ki belőlük, figyelmeztetve arra a veszélyre, mely abból származik, ha a társadalmi osztályok között a meg nem értés és a gyűlölet érzése üti fel fejét.

Ezek után szinte érhetetlennek tűnik fel, hogy Gaal Jenőt bizonyos körök maradisággal vádolták, sőt egyenesen mint a reakcionárizmus megtestesítőjét szerették feltüntetni. Pedig ennek megvolt a nagyon is kézen fekvő oka, mert azok, akik igazán maradiak voltak törekvéseikben, nem látszottak veszélyesnek az ekkoriban erősen szervezkedő radikálisoknak, de midőn Gaal Jenő jobb belátásra intette a felső osztályokat és az alföldi munkásmozgalomról szóló értekezésében jó példa adására szólította fel őket mondván, hogy a „tisztességes úri osztály ellen is lehet izgatni, de már sokkal nehezebben" és az ily izgatás megtorlásában a nép igazságérzete is könnyebben megnyugszik, ez nagyon is kényelmetlen volt azok számára, akik a marxizmust hirdették mint a kor szellemének egyedül megfelelő megoldást. Az akkor Pikler Gyula vezetése alatt a Társadalomtudományi Társaságban szervezkedő radikális elemek legfélelmesebb ellenségüket látták Gaal Jenőben, ki bátran szembeszállt a szocializmussal nemcsak számos írásában, hanem tettel is, midőn 1907-ben a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet megalakította és ebbe életet öntött. Ezért kellett őt, ki az alföldi munkásmozgalom okait kutatva az úri osztály hibáira is bátran rámutatott, aki Carlyle tanaira esküdött és mindenkor az osztályok közötti megértés szükségét hirdette, maradónak bélyegezni, amint az az 1907-i pécsi szabadoktatási kongresszuson történt. A szociális kérdéssel való foglalkozástól és a munkásvédelem ügyeivel való törődéstől ez természetesen legkevésbé sem vette el a kedvét.

Gaal Jenő tudományos munkásságának nagy része az Akadémiával szoros kapcsolatban áll. Amióta az Akadé-

mia 1896-ban levelező, 1908-ban rendes, később pedig igazgatói tagjává választotta, tudományos munkásságát elsősorban az Akadémiának szentelte, mert az akadémiai tagságot nemcsak kitüntetésnek, hanem kötelességnek is tekintette. Munkássága számára új terület nyílt meg, midőn az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága a századforduló idején a Magyar Közgazdasági Könyvtár c. sorozatot indította meg. Gaal Jenőt a Bizottság arra kérte fel, hogy hazánkban a XIX. század elején munkálkodó kiváló nemzetgazdájának, Berzeviczy Gergelynek dolgozatait fordítsa le a sorozat számára. Eleinte vonakodott ennek elvállalásától, mert egy más munka tervével foglalkozott. Végül mégis elfogadta a megbízatást. Szokott alaposságával fogott munkájához, melyhez az Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert azzal nyújtott hathatós támogatást, hogy a családi levéltárból mindazt rendelkezésére bocsátotta neki, ami Berzeviczy Gergely életének és munkáinak megismeréséhez szükséges. Gaal kutatásai meglepő eredményhez vezettek. Sikerült ugyanis a megküldött anyagban Berzeviczy Gergely egy oly munkáját megtalálnia, mely eddig ismeretlen volt. Ez „De Economia Publico Politica” c. dolgozata, melyből kitűnik, hogy Berzeviczy Gergely nemcsak igen képzett közgazda volt, ki alapos tudás és széles látókör birtokában foglalkozott gazdaságpolitikai kérdésekkel, hanem a közgazdasági elméletet is művelte és oly művet hagyott hátra, mely Smith Ádám és Jean Baptiste Say úttörő rendszerén felépülve, meglehetősen önállósággal tárgyalja a közgazdaságtan alapvető kérdéseit. Hogy Berzeviczy Gergely közgazdasági elméleti munkát is írt, erről Kautz Gyulának, a régi magyar közgazdasági irodalom legalaposabb ismerőjének sem volt tudomása. Gaal Jenő most megmutatta, hogy már a XIX. század elején is volt Magyarországnak elméleti közgazdája, ki egészen korának színvonalán állt.

Gaal nemcsak Berzeviczy Gergely munkáinak fordítását végezte, hanem a rendelkezésére bocsátott levéltári anyag alapján életrajzát is behatóan ismertette, világot vetve sok érdekes történeti tényre és szép jellemzését adva

a kornak, melyben Berzeviczy Gergely élt. Munkájában és az ezt az Akadémiában bemutató előadásában is behatóan foglalkozott avval a kérdéssel, igaz-e az, hogy az 1790-ben „Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon” c. alatt megjelent jozefinista iratnak, melyet sokan neki tulajdonítottak, Berzeviczy Gergely volt a szerzője. A rendelkezésre álló adatok alapján Gaal arra az eredményre jutott, hogy ennek a publicisztikai jellegű iratnak Berzeviczy Gergely nem lehetett a szerzője. Döntő bizonyítékot hoz fel, midőn arra hivatkozik, hogy a Martinovics-féle összeesküvésről szóló iratában maga Berzeviczy a szóban forgó dolgozat szerzőjéül Hajnóczy Imrét jelöli meg.

A Berzeviczy Gergelyről írt munkája annyira felkeltette Gaal érdeklődését a mult század elején hazánkban mutatóköző közgazdasági törekvések iránt, hogy tovább is kutatott e téren. Így kutatásokat végzett Skerlecz Miklós munkássága tárgyában, aki 1796-ban a kir. helytartótanács közgazdasági előadója volt és kinek munkáit azután Akadémiánk magyarra lefordította. Figyelme ezután Thessedik Sámuelre irányult, kinek a XVIII. század végén és a XIX. század elején végzett kulturális munkája azért érdekelte, mert a magyar alföld népének az okszerű földművelésre tanítását célozta. Az Országos Levéltárban és Szarvason végzett kutatásai alapján felderítette annak a kísérletnek részleteit, melyet Thessedik a gazdasági iskola hazánkban való meghonosításával tett. Gaalnak e munkáját is az Akadémia adta ki, amire, sajnos, csak szomorú körülmények között 1918-ban került a sor. Berzeviczy Gergelyről és Thessedik Sámuelről szóló dolgozataiban bőségesen meghozta gyümölcsét az a munka, melyet Gaal a régi magyar közgazdák műveinek tanulmányozására fordított és melynek elvállalásától eleinte vonakodott.

E vonakodás nem kényelemszeretetből származott. Oka az volt, hogy Gaal akkor egy nagy munka tervén dolgozott, melynek tárgya Széchenyi nemzeti politikájának elemzése volt. E munka célját a század fordulóján az Akadémiához intézett beadványában fejtette ki. „Negyed-félévig tanulmányoztam gróf Széchenyi Istvánnak úgy

nyomtatásban megjelent, valamint még kiadatlan összes iratait" — írja beadványában — „abból a célból, hogy nemzetfejlesztő politikai rendszerét összeállítván, azt kritikailag minden szempontból megvilágítsam". E munka tervét az Akadémia szívesen fogadta és nemcsak annak megírására kérte fel Gaal Jenőt, hanem arra is, hogy az 1901. évi ünnepi ülésen Széchenyiről mint nemzetfejlesztő politikusról tartson felolvasást, ami meg is történt. Maga a mű három kötetben kívánta feldolgozni Széchenyi életét, munkáit és tevékenységét. Az anyag teljes ismerete és Gaal nagy munkaképessége lehetővé tették, hogy az első és a második kötet — több mint 600 oldalnyi terjedelemben — már 1902-ben és 1903-ban elhagyta a sajtót. A harmadik kötet is készen volt, de e körül a szerző és akadémiai bírálója között sajnálatos ellentét merült fel. Miután mindkét fél ragaszkodott álláspontjához, Gaal azt a megoldást ajánlotta az Akadémiának, hogy a harmadik kötet külön, tehát ne mint az első kettő, az akadémiai kiadványok közt jelenjék meg, amihez az Akadémia hozzá is járult. Így azután a harmadik kötet is még 1903-ban került a könyvpiacra.

A háromkötetes munka egységes egész. Bevezetésül Magyarország közállapotait jellemzi a Széchenyi előtti korban, kimutatva, hogyan lettek e közállapotok Széchenyi reformátori tevékenységének forrásai. Ezután Széchenyi életének és jellemének alapos vizsgálata, majd alkotásainak és műveinek méltatása következik, míg a második kötet Széchenyi világnézetét, közgazdasági, társadalompolitikai és általános politikai nézeteit fejti ki bőven. Ehhez csatlakozik „Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk" címen Széchenyi működéséből a magyarság jövőjére vonatkozó következtetések levonása, kimutatva azt, hogy Széchenyi eszméi nem a múlté, hanem marandó becsűek, mert a történelem beigazolta helytálló voltukat. Az egész mű nagyszabású felépítésével azt akarja megértetni, hogy Széchenyi szelleméhez kell a magyarságnak visszatérnie, ha jövőjét biztosítani akarja. Széchenyi lángoló szellemét és bölcsességét kell a magyarságnak

vezércsillagává tenni, hogy valóban értékes és nélkülözhetetlen tagjává legyen a nemzetek nagy együttesének.

A maga munkásságát ezentúl Gaal a Széchenyi-kultusz szolgálatába állította. Egyéb munkái mellett mindig visszatért Széchenyire. Akadémiai rendes tagsági székfoglalójában Széchenyinek a Pesti Hengermalomtársaság alapítása és felvirágoztatása körüli működését ismertette, élesen megvilágítva a magyar ipar fejlesztése körüli érdemeit. Mint Gaal egyéb Széchenyi-tanulmányai, ez az értekezés is alapos forrástanulmányok eredménye. A mellett, hogy számos a malom, sőt a magyar ipar fejlődésével kapcsolatos egyéb jellemző adatot tartalmaz az értekezés, élénk világot vet arra, hogy eszméi emelkedettségével mily nagy mértékben tudta összhangba hozni Széchenyi a technika és az egészséges üzleti szempont követelményeit. Rámutat p.o. arra, hogy a magyar tőkének vállalkozásra ösztönzése céljából mily súlyt helyezett a méltányos osztalék fizetésére, figyelmeztetve azonban egyúttal az igazgatóságot arra is, hogy jó években ne fizessen túlságos osztalékot, hanem tartalékoljon forgó tőke gyűjtésére.

Még számos cikkében foglalkozott Gaal a Legnagyobb Magyar alakjával és elveivel. Ezek felemlítése helyett azonban inkább arra kívánok rámutatni, hogy Gaal nem érte be szóval és írással, hanem a Széchenyi-kultuszt tettel is igyekezett éleszteni. Már a Magyar Társadalomtudományi Egyesülettel ez volt a célja és ebben az egyesületben rendezte azután 1911-ben megindított Széchenyi-ciklusát, melyet három évre tervezett és egy szép előadással ő maga vezetett be. Sorra szólaltatta meg azután a legkiválóbb szónokokat, élükön Berzeviczy Alberttel, aki Széchenyi és a közművelődés címen tartott előadást. Beöthy Zsolt, Prohászka Ottokár, Ravasz László, gróf Andrássy Gyula, Pauler Ákos és még közéletünk és tudományunk több kiválósága értekeztek Széchenyiről, magas szintájú és nagy hatású felolvasásokban méltatva Széchenyi alakját, eszméit és tevékenységét. Gaal Jenő érdeme volt, hogy e ciklus nagyhatású előadásai a Franklin-Társulat „Kultúra és Tudomány” című sorozatában nyomtatásban is megöröki-

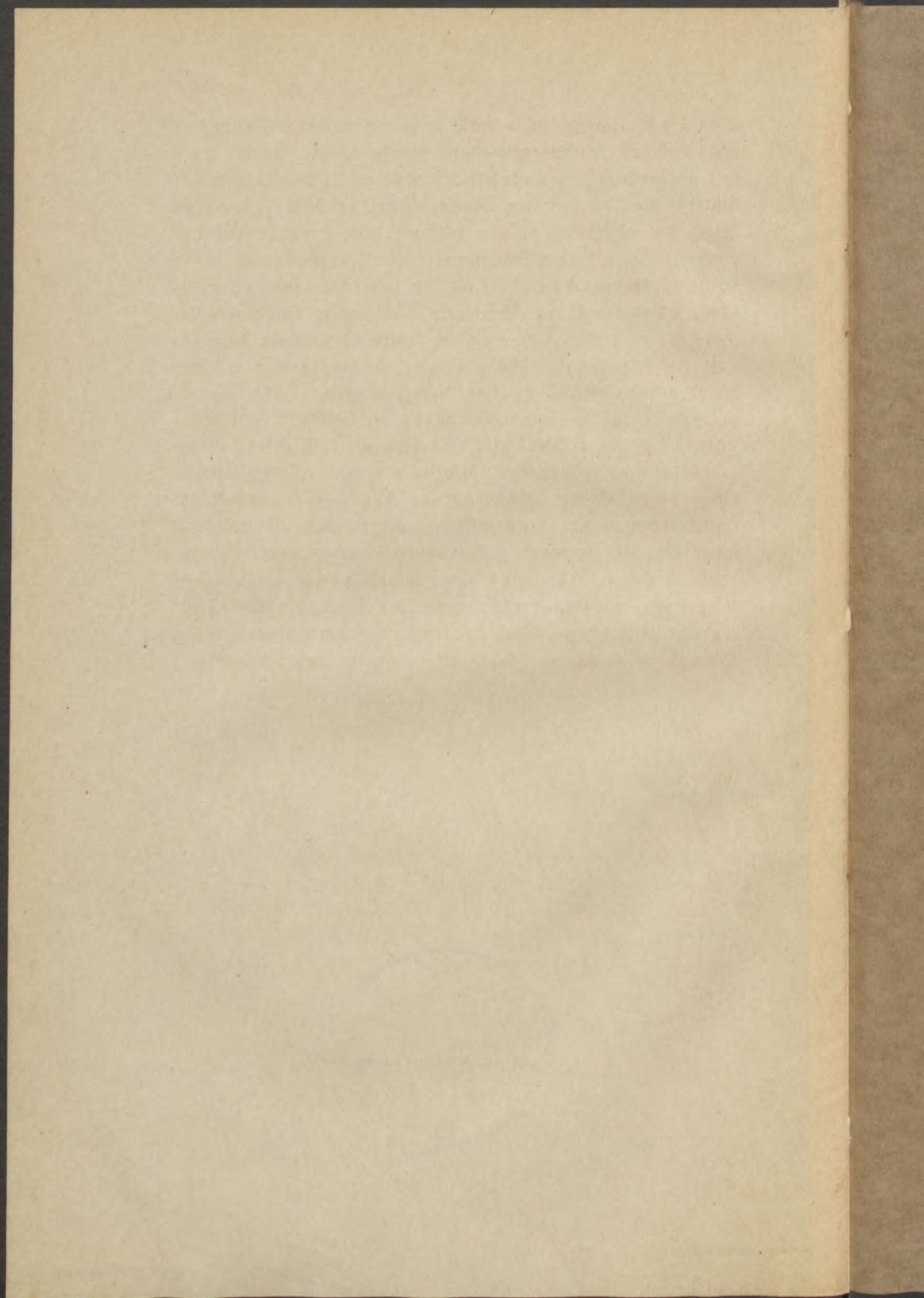
tették. Azt hiszem, ezek után csak igazságot szolgáltatunk Gaal Jenőnek, midőn megállapítjuk, hogy kevesen tettek annyit a Széchenyi-kultusz érdekében mint ő.

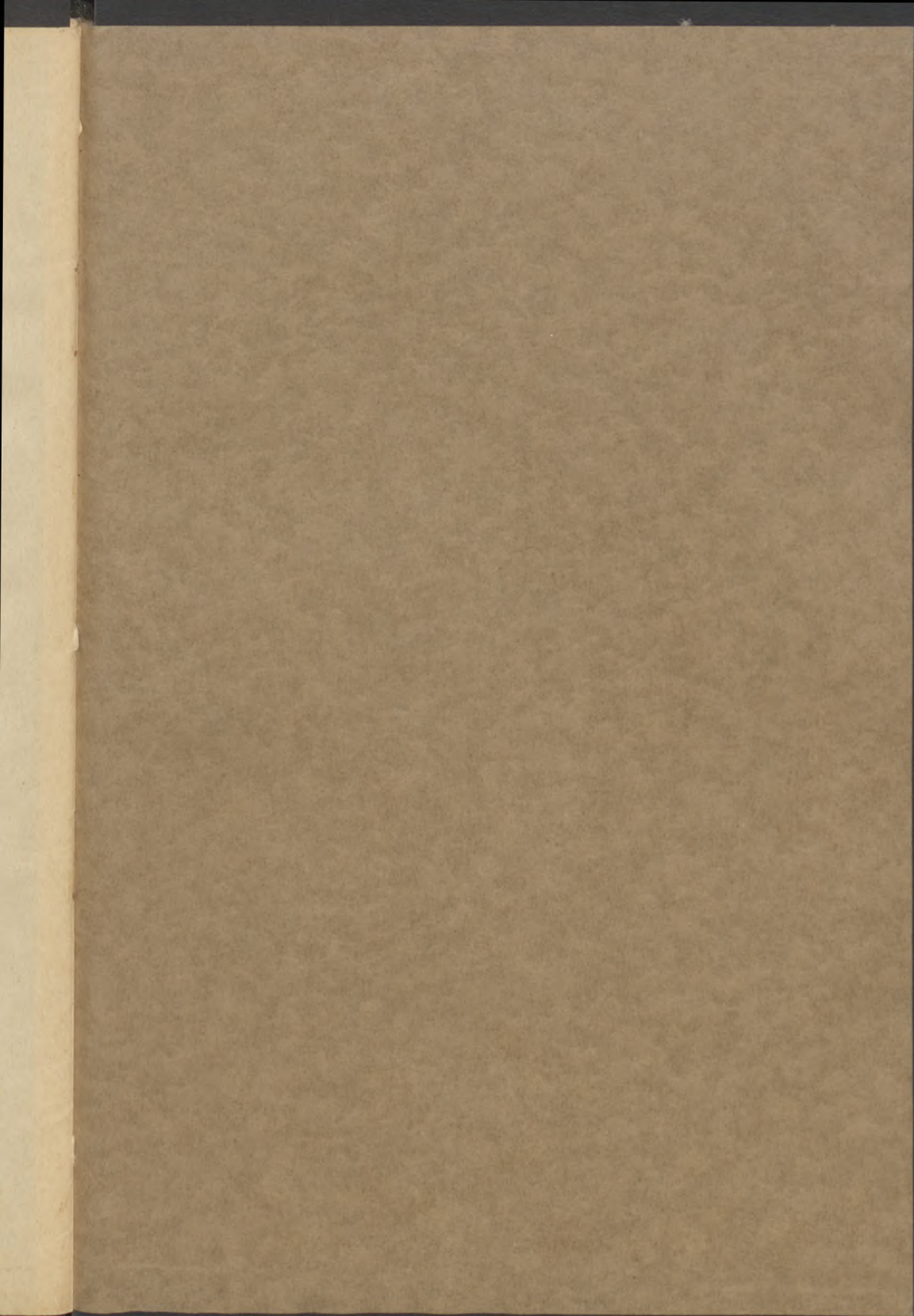
A Széchenyi-kultuszban felolvadó egyéniségéhez leginkább méltó akkor volna Gaal Jenőről való megemlékezés, ha azt ennek megállapításával zárnam le. De ha ezt tenném, egyik legbecsesebb és legértékesebb munkája maradna ki emlékbeszédemből, melybe igaz magyar lelkét valósággal beleöntötte. Ez „Élmények és Tanulságok” címen a Magyar Történelmi Társulatra hagyományozott posthumus munkája, melynek csak hat évvel halála után való megjelenése volt egyik oka annak a sajnálatos késelemnek, melyet emlékbeszédem szenvedett. E munkáról, mely naplójegyzetei alapján készült és melyet ő a legnagyobb szeretettel és gondossággal írt, valóban nehéz képet adni. Legutolsó éveiben, miután úgy érezte, hogy már elvégezte azokat a munkákat, melyeket rábíztak, vagy melyeket megírni kötelességének tartott, egészen emlékei felújításának és feldolgozásának élt és ennek szentelte idejét. Nyílt egyéniségéhez híven, szépítés nélkül adja elő élete történetét, megfigyeléseit és a gondolatokat, melyeket benne keltettek. Minthogy egész fiatal korától érdekelte a politika, melyben később aktívan részt is vett, midőn pedig elhagyta a politikai pályát, akkor is — miként írja — úgy érdekelte a politika, mintha neki kellett volna az ország sorsát intéznie, élénken tükrözi vissza e munka hazánk politikai életének a hetvenes évek óta való alakulását. A vezető politikusokkal való állandó és belső kapcsolatánál fogva sok oly részletre is szolgál felvilágosítással, mely érdeklődésünket megérdemli. Valóban forrásmunka számba megy azonban e kötet a világháború utáni időre, kivált a kommunizmus szomorú korszakára vonatkozólag, melyről nemcsak benyomásait és élményeit jegyezte fel a legnagyobb lelkiismeretességgel, hanem számos, ebből a korból származó okmányt is felvett munkájába. A magam részéről nem ismerek más leírást, mely ily hű, átfogó és világos képét adná az 1919. évi eseményeknek.

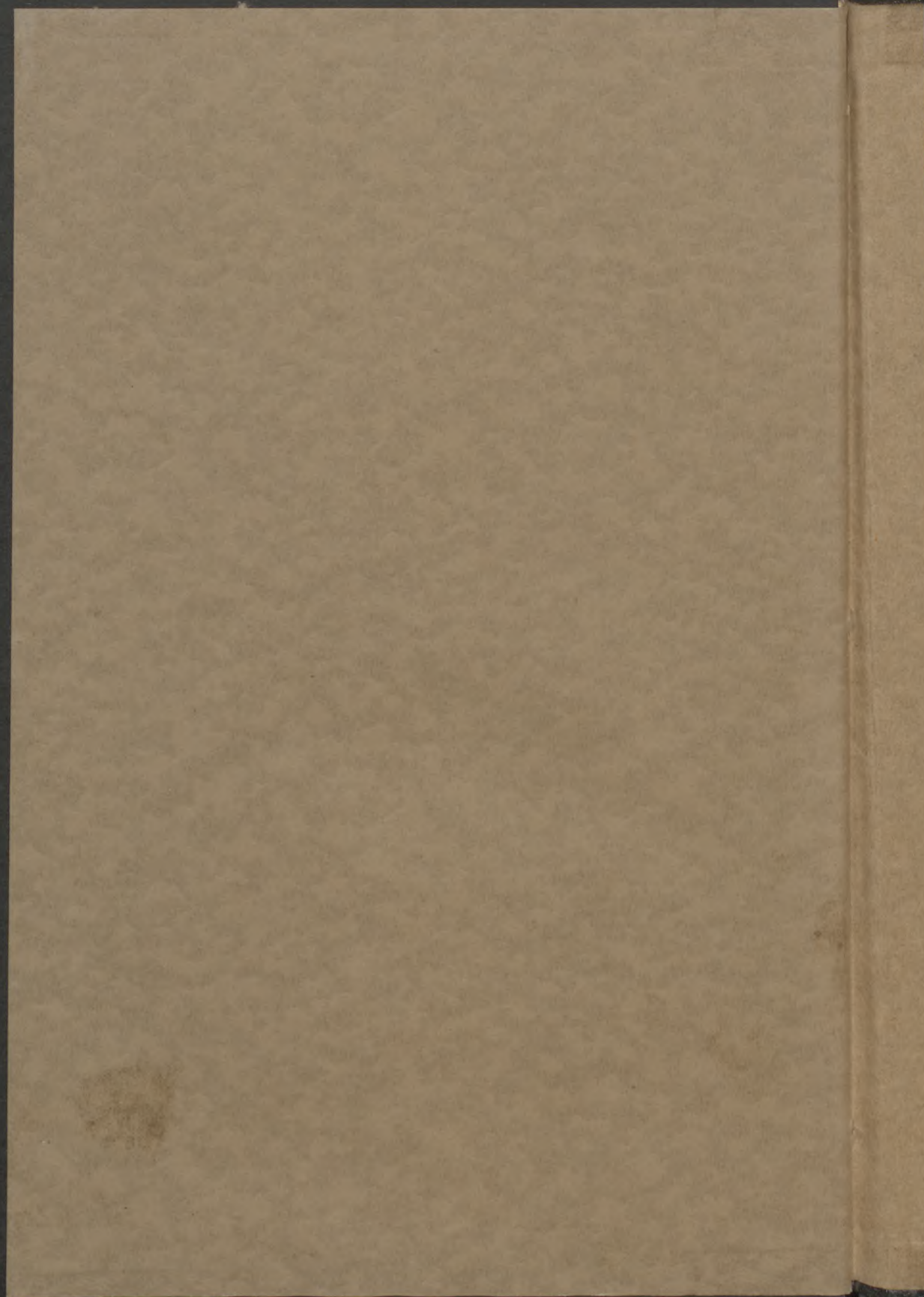
Minthogy az utókor számára írta művét, a kegyelet és

a hála adóját sem mulasztotta el leróni mindazokkal szemben, akiknek lekötelezettjeként érezte magát. Szülei mellett elsősorban hön szeretett felesége iránti hálája emelkedik ki, mert ő valóban örangyalként örködött egészsége felett és megértésével oly otthont tudott neki nyújtani, mely nélkül azt az óriási munkát, amit végzett, nem tudta volna elvégezni. Az emberi életkor határára érkezve, mély-séges hálát érzett az Akadémia iránt, mely megbízásaival munkára serkentette és melynek tudós környezete buzdítás volt tudományának elmélyítésére. „A magyarnak műveltséget adni azért, hogy hazánkban magyar maradhasson, ez volt a cél, melyért Széchenyi küszködött”, mondotta Eötvös Lóránd a Széchenyi születésének 100. évfordulóján tartott ünnepi beszédében. Mintha e szavak csengtek volna Gaal Jenő fülében, ahányszor az Akadémia küszöbét átlépte, átérezve azt, hogy midőn e csarnokban a tudományt műveljük, ezt nemcsak tudásvágyból, hanem azért is tesszük, hogy az Akadémia nagy alapítójának szellemében teljesítsük a magyarság iránti kötelességünket. Áldott legyen körünkben annak a férfiúnak az emléke, aki e csarnokhoz és nemes hivatásához ennyire ragaszkodott.

1971 FEB 24

